

Shakeri, A., & Farahmandfar, M. (2021). Literary criticism and interdisciplinary studies in Iran with a closer look at the book literary theory and criticism: An interdisciplinary textbook. *Interdisciplinary Studies in the Humanities*, 13(2), 61-87. doi: 10.22035/isih.2021.3951.4067

 <http://dx.doi.org/10.22035/isih.2021.3951.4067> URL: http://www.isih.ir/article_367.html

2008-4641 / © The Authors. This is an open access article under the CC BY 4.0 license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>).

Literary Criticism and Interdisciplinary Studies in Iran with a Closer Look at the Book Literary Theory and Criticism: An Interdisciplinary Textbook

Abdolrasoul Shakeri¹, Masoud Farahmandfar²

Received: Jul. 30, 2020; Accepted: Feb. 3, 2021

ABSTRACT

Literary Theory and Criticism: An Interdisciplinary Textbook is written by Hossein Payendeh as a university textbook for master's degree course in Persian language and literature. It was first published in two volumes in 2018 by SAMT publications. Given the global importance of interdisciplinary studies in literature in recent decades as well as the need of the same in Persian literature, the current article makes an attempt to investigate the extent and manner of the application of interdisciplinary approaches in the aforementioned book. Taking into account historiographical and critical-analytical approaches, we could obtain a history of the theory and literary criticism in the West and then in Iran. This topic has also been presented in the official curriculums of Iranian universities. The form and structure of the book were studied after explaining the prevalence of the literary criticism discourse in Iran. In the section on reviewing the content, while enumerating the most important variables of the book, the relation of topics with the current situation of the theory and literary criticism in the West and Iran was explained and its contents drew the attention in order to confirm interdisciplinary studies in Persian literature. Based on the findings of this article, it can be argued that the publication of *Literary Theory and Criticism: An Interdisciplinary Textbook* while preserving the link with literary theories, indicating a break from those theories and turning attention to interdisciplinary studies in Persian literature. Its publication as an academic textbook can be considered as a turning point in academic literary studies in Iran.

Keywords: Theory and Literary Criticism, Literary Studies, Interdisciplinary Approaches

1. Department of Persian Literature, Institute for Research and Development in the Humanities, SAMT, Tehran, Iran (Corresponding Author)

✉ shakeri@samt.ac.ir

2. Department of English Language and Literature, Faculty of Persian Literature and Foreign Languages, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran

INTRODUCTION

Reading Persian texts (whether literary or non-literary) through interdisciplinary approaches and introducing such approaches along with providing practical examples to make literature and literary studies applicable and practical hold a special value, given the importance of literature in Iranian culture. Hossein Payنده's book *Literary Theory and Criticism: An Interdisciplinary Textbook* is an academic book for courses related to literary theory and criticism at the postgraduate level. It was published in two volumes by SAMT Organization for Researching and Composing University textbooks in Humanities in 2018. The author's focus has been upon introducing and applying interdisciplinarity. Due to the global importance of interdisciplinary studies in literature in recent decades and the urgent need for such studies in Persian literature, offering a critical introduction to the aforementioned book seems necessary.

PURPOSE

Given the global significance of interdisciplinary studies in literature in recent decades and the need for such studies in Persian literature, our main aim in this article is to analyze the interdisciplinary aspects of theories and approaches introduced and the extent the book has taken into account the benefits of this approach. Another purpose of this article is to study the application of interdisciplinary approaches in reading Persian literary texts, and examine how such approaches are taught in Iranian academia. Overall, we try to attract more attention to educational interrelations among different disciplines of humanities in Iranian universities.

METHODOLOGY

This article examines interdisciplinary studies in literary theory and criticism in the West, in Iran, and in the Iranian academic system, using a historical approach. Then, based on various interdisciplinary approaches in literary studies, the contents of the book are studied and analyzed.

FINDINGS

A review of the book *Literary Theory and Criticism: An Interdisciplinary Textbook* shows that the application of interdisciplinary approaches in this book has resulted in expanding the meaning of the text, diversity in the analysis of texts, and attention to domestic issues in introducing Western theories and using them in reading Persian texts.

The Constitutional movement in the late nineteenth century advocated the discourse of modernity. It is in this era that various components of our country's social life are gradually being criticized on the basis of Western models of modernity. Also, it is in this era that critical approaches to Persian literature are developed, showing the influence of modern culture. However, it was after the 1979 Islamic revolution that literary criticism, in its proper sense, flourished. Following a period of relative cultural and social stability in the 1980s and 1990s, books and articles that are directly related to literary theory and criticism are gradually published. The discourse on literary criticism has been prevalent in our country since the late 1990s. During the history of our encounter with literary criticism in our country, most translations in this field have been done in the first and second decades of the third millennium, when several successful books and essays in the field of interdisciplinary studies in Persian literature were published. Until the 2010s, little attention was paid to interdisciplinary studies in Persian literature in academic curricula. It is in this context that the book *Literary Theory and Criticism: An Interdisciplinary Textbook* is published. The first volume contains 545 pages and is arranged in six chapters: formalism, psychoanalysis, structuralism and narratology, mythical-archetypal criticism, new historicism, and Lacanian theory. The second volume has 476 pages and consists of five chapters, namely, the semiotics of poetry, feminism and gender studies, postmodernism, cultural studies and semiotics, and reception theory and reader-response criticism.

CONCLUSION

The literary and academic community of Iran shall benefit from books that systematically explain modern literary theory and criticism, and since few successful analytical examples in this field are available in Persian, the book *Literary Theory and Criticism: An Interdisciplinary Textbook* shall come in handy for all students and scholars in the field of humanities, because it both expounds critical approaches to analyzing literary works and offers practical examples in which the author has applied those approaches to a varied corpus of works in Persian literature, having in mind the concept of interdisciplinarity.

NOVELTY

In this article, a history of literary theory and criticism in Iran, especially in academia, is in the spotlight. Meanwhile, the status of interdisciplinary studies in Persian literature has been studied through the introduction of an academic textbook.

BIBLIOGRAPHY

- Aman Khani, I., & Alimadadi, M. (2012). Dard ya darmān: Āsibšenāsi-ye kārbord-e nazariyehā-ye adabi dar tahqīqāt-e mo'āser [Pathology of the application of literary theories in contemporary research], *Journal of Naqd-e Adabi*, 9(36), 51-76.
- Arianpour, Y. (1993). *Az Sabā tā Nimā* [From Sabā to Nimā] (Vol. 2, 5th ed.). Tehran, Iran: Zavvār.
- Barthes, R., Todorov, T., & Prince, J. (2015). *Darāmad-i bar Ravāyatšenāsi* [Introduction to Narratology] (H. Rahnama, Trans.). Tehran, Iran: Hermes.
- Behfar, M. (2010). Nāsāzgāri-ye Nazariye bā No'e Adabi [The Incompatibility of Theory with the Literary Type]. *Journal of Naqd-e Adabi*, 3(10), 105-211. doi: 20.1001.1.20080360.1389.3.0.13.1
- Darzi, G. (2019). History of ideas of interdisciplinarity: Transition from an idealistic, integrative approach to a pragmatic, problem-solving one. *Interdisciplinary Studies in the Humanities*, 11(4), 1-32. doi: 10.22035/isih.2020.3626.3809
- Dehghani, M. (2001). *Pišgāmān-e naqd-e adabi dar Irān* [Forerunners of Literary Criticism in Iran]. Tehran, Iran: Soxan.
- Eagleton, T. (2012). *The event of literature*. Yale University Press.
- Emarati Moghadam, D. (2010). Tasadof-e nazariye va matn [Theory and text coincidence]. *Naqd-a Adabi*, 2(8), 215-219.
- Faculty of Literatures and Humanities of the University of Tehran (Apr. 14, 2019). History of the faculty, Retrieved from <https://literature.ut.ac.ir/history>
- Fotoohi Rudmajani, M. (2017). Editor's note. *Naqd-e Adabi*, 39, 7-12.
- Ghasemipour, G. (2017). Pathology and inadequacies of literary criticism textbooks, *Contemporary Persian Literature*, 7(1), 67-91.
- Habib, M. A. R. (2005). *A history of literary criticism from Plato to the present*. Oxford: Blackwell.
- Jacobs, J. A. & Frickel, S. (2009). Interdisciplinarity: A Critical Assessment, *Annual Review of Sociology*, 35,43-65.
- Ministry of Science, Research and Technology (MSRT) (Nov. 26, 2011). *Ph.D of Persian Language and Literature curriculum. 190th ratification of Higher Education Planning Council*. Reterved from www.msrt.ir
- Mohammadi Kalesar, A. (2018). Critical study of the application of literary theory in scientific researches; case study, structural narratology). *Naqd-e Adabi*, 42, 149-172.
- Moran, J. (2002). *Interdisciplinarity*. London: Routledge.
- MSRT (Aug. 29, 2015). M.A. Persian Language and Literature curriculum. Literary Critique and Theory, Ratification of 166th meeting of Higher Education Planning Council. Reterved from www.msrt.ir

Interdisciplinary
Studies in the Humanities

Volume 13
Issue 2
Spring 2021

- MSRT (Aug. 29, 2015). M.A. Persian Language and Literature curriculum. Contemporary Literature, ratification of 165th meeting of Higher Education Planning Council. Reterved from www.msrt.ir
- MSRT (Jun. 24, 2012). M.A. Persian Language and Literature curriculum, Literary compitency, Literary techniques and Literary text. Ratification of 800th meeting of Higher Education Planning Council. Reterved from www.msrt.ir
- Nikmanesh, M. (2010). Critique and review of the Persian language and literature curriculum review conference. *Book of the Month of Literature*, 159 47-54.
- Parsinejad, I. (2001). *Rošangarān-e Irāni va Naqd-e Adabi* [The Iranian English tened thinkers]. Tehran, Iran: Soxan.
- Payandeh, H. (2018). *Nazariye va Naqd-e Adabi: Darsnāme-i Miyānrešte-i* [Critical theory an interdisciplinary coursebook] (Vol. 1&2). Tehran, Iran: SAMT.
- Sobhaninejad, M., & Noorabadi, S. (2017). Prerequisites and mechanism of interdisciplinary academic curriculum to strengthen the future research in order to achieve comprehensive knowledge. *Interdisciplinary Studies in the Humanities*, 9(3), 45-21.
- Sobhaninejad, M., Nourabadi, S. (2017). Prerequisites and Mechanism of Interdisciplinary Curriculum in University: Strengthening Future Studies for Substantiating the Comprehensive Episteme. *Interdisciplinary Studies in the Humanities*, 9(3), 25-41. doi: 10.22631/isih.2017.1937.2480
- Spelt, E. J., Biemans, H. J., Tobi, H., Luning, P. A., & Mulder, M. (2009). Teaching and learning in interdisciplinary higher education: A systematic review. *Educational Psychology Review*, 21(4), 365.
- Taheri, G. (2018). An introductory study of the causes of the absence of literary theory and literary criticism in Iran. *Literary Theory and Criticism*, 3(1), 69-94. doi: 10.22124/naqd.2019.3266
- Talattof, K. (2015). *Siyāsāt-e Neveštār: Pažuheš-i dar She'r va Dāstān-e Mo'āser* [The politics of writing in Iran: a history of modern Persian literatur]. Tehran: Nāmak.
- Wilde, O. (2009). *Intentions*. Auckland: Floating Press.
- Wolfreys, J. (2013). *Key concepts in literary theory*. Edinburgh University Press.
- Woolf, V. (2000). *Modern fiction, in theory of the novel: A historical approach* (M. McKeon, Ed.). JHU Press.
- Yāvāri, H. (1993). Ta'ammol-i dar Naqd-e Ravānšenāxti va Rābete-ye Ravānkāvi va Adabiyāt dar Irān [Reflections on psychological criticism and the relationship between psychoanalysis and literature in Iran]. *Journal of Irān Nāmeḥ*, 45, 129-158.

Interdisciplinary
Studies in the Humanities

Abstract

نقد ادبی و مطالعات میان‌رشته‌ای در ایران؛ با نگاهی به کتاب «نظریه و نقد ادبی: درسنامه‌ای میان‌رشته‌ای»

عبدالرسول شاکری*^۱، مسعود فرهمندفر^۲

دریافت: ۱۳۹۹/۰۵/۰۹؛ پذیرش: ۱۳۹۹/۱۱/۱۵

چکیده

کتاب نظریه و نقد ادبی: درسنامه‌ای میان‌رشته‌ای نوشته حسین پاینده به‌عنوان کتاب درسی دانشگاهی برای درس نظریه‌ها و نقد ادبی در دوره کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی (برای همه گرایش‌ها) در دو جلد نخستین بار در سال ۱۳۹۷ در انتشارات سازمان مطالعه و تدوین (سمت) منتشر شد. با توجه به اهمیت جهانی مطالعات میان‌رشته‌ای در ادبیات طی چند دهه اخیر و نیاز مبرم به چنین مطالعاتی در ادبیات فارسی، در این مقاله میزان و نحوه کاربست رویکردهای میان‌رشته‌ای در کتاب یادشده بررسی شده است. بر این اساس با روشی تاریخ‌نگارانه و توصیف و تحلیل، تاریخچه‌ای از نظریه و نقد ادبی در غرب و سپس در ایران به دست داده‌ایم. این موضوع در برنامه‌های رسمی دانشگاه‌های ایران نیز ارائه شده است. پس از تبیین دوره رواج گفتمان نقد ادبی در ایران، شکل و ساختار کتاب بررسی شده است. در بخش بررسی محتوای کتاب، ضمن برشمردن مهم‌ترین مؤلفه‌ها، نسبت مباحث آن با وضعیت کنونی نظریه و نقد ادبی در غرب و ایران توضیح داده شده و مطالب آن از جهت انطباق با مطالعات میان‌رشته‌ای در ادبیات فارسی در کانون توجه قرار گرفته است. بر اساس یافته‌های این مقاله، می‌توان ادعا کرد انتشار کتاب نظریه و نقد ادبی: درسنامه‌ای میان‌رشته‌ای، ضمن حفظ پیوند با نظریه‌های ادبی، نشان‌دهنده گسست از این نظریه‌ها و عطف توجه به مطالعات میان‌رشته‌ای در ادبیات فارسی است و انتشار آن در جایگاه کتاب درسی دانشگاهی را می‌توان چرخش‌گاهی در مطالعات ادبی دانشگاهی در ایران دانست.

کلیدواژه‌ها: نظریه و نقد ادبی، مطالعات ادبی، رویکردهای میان‌رشته‌ای

۱. گروه زبان و ادبیات فارسی، پژوهشکده تحقیق و توسعه علوم انسانی، سمت، تهران، ایران (نویسنده مسئول)
shakeri@samt.ac.ir ✉

۲. گروه زبان و ادبیات انگلیسی، دانشکده ادبیات فارسی و زبان‌های خارجی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

۱. مقدمه

کتاب نظریه و نقد ادبی: درسنامه‌ای میان‌رشته‌ای نوشته حسین پاینده به عنوان کتاب درسی دانشگاهی برای درس نظریه‌ها و نقد ادبی در دوره کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی (برای همه گرایش‌ها) در دو جلد نخستین بار در سال ۱۳۹۷ در انتشارات سازمان مطالعه و تدوین (سمت) منتشر شد. با توجه به اهمیت جهانی مطالعات میان‌رشته‌ای در ادبیات طی چند دهه اخیر و نیاز مبرم به چنین مطالعاتی در ادبیات فارسی، مسئله اصلی ما در مورد کتاب یادشده در این مقاله واکاوی وجوه میان‌رشته‌ای نظریه‌ها و رویکردهای معرفی شده و میزان توجه آن به بهره‌مندی از این وجه از مطالعات ادبی در خوانش متون ایرانی خواهد بود.

نقد ادبی در غرب از حدود سال‌های ۱۹۲۰ بدین سوی با رویکردهایی کاملاً درون‌متنی در دانشگاه‌ها و مجامع علمی رواج یافت. چنین رویکردی عمدتاً تا سال‌های ۱۹۷۰ رایج بود تا اینکه اهمیت مطالعات میان‌رشته‌ای از این تاریخ به بعد در کانون توجه قرار گرفت و متون هنری و ادبی، در تعامل با جهان بیرون از متن، در پرتو نظریاتی خارج از نظریه‌های ادبی صرف مورد واکاوی قرار گرفت. در واقع، «آموزش میان‌رشته‌ای هنر فراتر رفتن از مرزهای سنتی رشته‌های گوناگون دانش را به ما می‌آموزد. تفکر میان‌رشته‌ای یعنی توانایی ادغام دانش دو یا چند رشته با هدف رسیدن به تعالی شناختی. شاید این تعالی از طریق یک رشته تحصیل نشود» (اسپلت، ۲۰۰۹، ۳۶۵). «میان‌رشته‌گی می‌تواند برای مسائل غامض امروز راه‌حل بیابد زیرا رویکردی که صرفاً به یک رشته از دانش محدود نیست پژوهشگران را به درک روشن‌تر و فراگیرتری از موضوعی خاص رهنمون می‌شود» (همان، ۳۶۶). این موضوع در کانون توجه محیط‌های علمی و دانشگاهی نیز قرار گرفته است. «امروزه تلاش‌های بسیاری برای تقویت و ترویج دانش پژوهی میان‌رشته‌ای، از سوی دانشگاه‌ها و نهادهای خصوصی، صورت می‌گیرد» (یاکوبس و فریکل، ۲۰۰۹، ۴۵) و «اگرچه معمولاً رؤسای دانشگاه‌ها و دانشکده‌ها انگیزه و نیروی محرک را برای پژوهش‌های میان‌رشته‌ای فراهم کرده‌اند، اعضای هیئت علمی دانشگاه‌ها نیز تا حد بسیاری ضرورت و ارزش دانش میان‌رشته‌گی را پذیرفته‌اند» (همان، ۴۶).

در این میان، خوانش متون ایرانی (اعم از ادبی یا غیره ادبی) از طریق رویکردهای میان‌رشته‌ای و معرفی چنین رویکردهایی به همراه ارائه نمونه‌هایی عملی در جهت گسترش معناهای این متون و آشکار ساختن تعامل جهان متن و جهان خارج از آن، به منظور کاربردی کردن ادبیات و مطالعات ادبی در مواجهه با انبوهی از مسائل جامعه ایرانی، به‌ویژه با توجه به اهمیت ادبیات در فرهنگ ایرانی، از اهمیت و ارزشی ویژه برخوردار است. نگاه انضمامی و مسئله‌محور، کاربردی بودن و بومی‌گرایی در رویکردهای میان‌رشته‌ای (درزی، ۱۳۹۸، ۱۵-۹) نیز از جهت کاربست خوانش‌های متون ادبی و ایرانی در بررسی مسائل کشور نیز بر اهمیت آن می‌افزاید. بر این اساس، آموزش چنین رویکردهایی در کتاب‌های درسی دانشگاهی در کشورمان بسیار ضروری و با اهمیت به نظر می‌رسد. چنانکه بررسی‌ها نشان می‌دهد، در مطالعات میان‌رشته‌ای، به‌جای تمرکز بر موضوع محوری که در دانشگاه‌های کشورمان همچنان گرایشی رایج به شمار می‌آید، از طریق کاربست رویکرد تلفیقی در طراحی و تدوین برنامه‌های درسی دانشگاهی می‌توان موجبات افزایش امکانات برای تلفیق فردی و اجتماعی و خودرهبی یادگیرندگان و کسب مهارت‌های عملی زندگی را فراهم کرد (سبحانی نژاد و نورآبادی، ۱۳۹۶، ۳۱).

هدف ما در این مقاله به دست دادن تصویری روشن از جایگاه کتاب نظریه و نقد ادبی: درسنامه‌ای میان‌رشته‌ای در مطالعات مربوط به ادبیات فارسی به منظور ارائه راهکارهایی برای توجه هرچه بیشتر به ارتباط رشته‌های گوناگون علوم انسانی در فضای دانشگاهی کشورمان خواهد بود. در این میان به ضعف‌های موجود در این فضا نیز پرداخته می‌شود. برای رسیدن به هدف اصلی مقاله، در ادامه، با نگاهی تاریخ‌نگارانه، نخست به ارائه تصویری فشرده از تاریخ نظریه و نقد ادبی در غرب می‌پردازیم. سپس تصویری کلی از پیشینه نظریه و نقد ادبی در کشورمان به دست می‌دهیم و پس از آن، به دوران رواج گفتمان نقد ادبی در ایران و معرفی نمونه‌های موفق می‌پردازیم تا امکان مقایسه میان وضعیت نقد ادبی در کشورمان با خاستگاه این مفهوم روشن شود. تاریخچه نقد ادبی در دانشگاه و برنامه‌ها و درسنامه‌های دانشگاهی رشته زبان و ادبیات فارسی از آغاز تأسیس رشته زبان و ادبیات فارسی در کشورمان تا کنون موضوع بسیار مهمی است که در بخش بعدی مقاله به

آن می‌پردازیم. پس از این‌ها، در بخش بعدی، که بدنه اصلی مقاله است، شکل و ساختار و محتوای کتاب نظریه و نقد ادبی: درسنامه‌ای میان‌رشته‌ای توصیف و تجزیه و تحلیل می‌شود. در تحلیل ما از کتاب یادشده، مضمون کتاب در تعامل با کارکرد آن در جامعه ایرانی در کانون توجه بوده است. نگاه تاریخ‌نگارانه به وضعیت نظریه و نقد ادبی در غرب و در کشورمان (اعم از فضای دانشگاهی و غیردانشگاهی) برای تعیین جایگاه و کارکرد کتاب مورد بررسی در فضای دانشگاهی و غیردانشگاهی کشورمان ضروری بوده است. در بخش پایانی مقاله، بر پایه مباحث مطرح‌شده، نتیجه‌گیری خود را درباره وضعیت نقد ادبی در فضای دانشگاهی کشورمان ارائه کرده‌ایم و پیشنهادهایی برای بهبود وضعیت آن و همچنین برای بهتر شدن کتاب مورد نظر در ویراست‌های بعدی به دست داده‌ایم.

۲. نقد ادبی در غرب

نقد ادبی به معنای مدرن آن، همانند دیگر مؤلفه‌های مدرنیته، مؤلفه‌ای وارداتی از فرهنگ غربی است. در انگلستان، نخستین تلاش‌ها برای رسیدن به نظریه و نقد ادبی مدرن در سال‌های ۱۸۹۰ صورت گرفت، و نویسندگان کوشیدند خود را از پیشینیان‌شان در عصر ویکتوریا (کسانی چون متیو آرنولد^۱) جدا سازند. البته تأثیر آرنولد بر ناقدان انسان‌باور قرن بیستم (از جمله ایروینگ بیت، جی. کی. چسترتن، و نرمن فورستر^۲) مشهود است. به هر روی، اقدامات اولیه برای ارائه جایگزینی غیر ویکتوریایی (اگر نه ضد ویکتوریایی) در نقد هنری و ادبی از سوی والتر پیتر^۳ و اسکار وایلد^۴ انجام شد. اینان، و بعدها ویلیام. سی. براونل^۵ و جیمز هانکر^۶، به دنبال رهاسازی زیبایی‌شناسی از دغدغه‌های اخلاقی و دینی بودند تا استقلال نقد ادبی را نشان دهند. نقد ادبی ویکتوریایی یا بیوگرافیک بود یا تعهدی شدید به ضبط عینی واقعیات با نگرشی اخلاقی داشت. وایلد با انتشار مجموعه مقالاتی انتقادی با

1. Matthew Arnold
2. Irving Babbitt; G. K. Chesterton; Norman Foerster
3. Walter Pater
4. Oscar Wilde
5. W. C. Brownell
6. James Huneker

عنوان نیت‌ها در سال ۱۸۹۱ به‌طور رسمی با سنت انتقادی آرنولد مخالفت کرد و اظهار داشت که نقد نه از سنت بلکه از تجربه‌های ذهنی گوناگون نویسنده و ناقد نیرو می‌گیرد. در حالی که آرنولد می‌گفت مسئولیت منتقد این است که اُبژه را همان‌طور که هست ببیند (حبیب، ۲۰۰۵، ۴۹۶)، وایلد در مقاله معروف «منتقد در مقام هنرمند» بر عنصر تخیل تأکید می‌کند و از تبعیت برده‌وار از واقعیات بیرونی می‌گریزد و همزمان بر ماهیت خلاقانه نقد تکیه می‌کند، زیرا عمل نقد برای او نوعی بازسازی اثر اصلی است. چند سال بعد، ویرجینیا وولف در مقاله تأثیرگذار «ادبیات داستانی مدرن» همین اندیشه را دنبال و تکمیل می‌کند و میان نویسندگان مادی‌گرا (که به مسائل بی‌اهمیت بیرونی می‌پردازند) و نویسندگان باطن‌نگر (که به نفس و جان انسان‌ها می‌پردازند) تمایز قایل می‌شود (وولف، ۲۰۰۰).

همان‌طور که از آرای وایلد و بعدها وولف برمی‌آید، نقد ادبی مدرن در آغاز قرن بیستم بیشتر «سوژه‌بنیاد» می‌شود و دغدغه اصلی‌اش همانا «سوژگی» در دنیایی به‌سرعت در حال تحول است، دنیایی که در آن عرف و سنت‌های زبان و واقعیت و اخلاقیات و دین زیر سؤال رفته است. البته از نقش نظریات فروید هم نباید غافل شد، ولی آنچه اوضاع را وخیم‌تر و پایه‌های اعتقادی را سست‌تر کرد وقوع جنگ جهانی بود. جنگ جهانی موجب شد متفکران نه‌تنها در میراث «روشنگری» بلکه در اصول بنیادین تمدن غرب هم تردید روا دارند. در این حال و هواست که ویندم لویس^۲ مفهوم «وُرتیسیسم»^۳ را در مجله بلست^۴ تبلیغ کرد. راه‌اندازی مجلات روشنفکری در زمینه‌های هنر، ادبیات و نقد ادبی از جمله کرایتریان،^۵ داپل،^۶ و اسکروتینی^۷ هم به رواج نظرپردازی‌های ناقدان کمک کرد. ناقدان آزاداندیش بزرگی از جمله اف. آر. لیویس، جی. ویلسن نایت، و ادموند ویلسن^۸ در این مجلات قلم می‌زدند که متأسفانه ما امروزه آشنایی چندانی با آثارشان نداریم.

1. Intentions
2. Wyndham Lewis
3. Vorticism
4. Blast
5. Criterion
6. Dial
7. Scrutiny
8. F. R. Leavis, G. Wilson Knight, & Edmund Wilson

در سال‌های بین دو جنگ جهانی، تفکرات سوسور در باب ساختارمندی نظام‌گونه زبان تحول چشمگیری در نظریه و نقد ادبی ایجاد کرد، طوری که می‌توان گفت فرمالیسم و نقد نو از آرای سوسور مایه گرفتند. نخستین کتاب انتقادی مهم به زبان انگلیسی که کوشید روش نقد نو را در مطالعه آثار ادبی به‌کار ببندد اصول نقد ادبی^۱ (۱۹۲۴) از آی. ای. ریچاردز^۲ بود. او در کتاب بعدی‌اش نقد عملی^۳ (۱۹۲۹) نیز این رویه را پی گرفت و اثر ادبی را «سازه زبانی خودبسنده» معرفی کرد (حبیب، ۲۰۰۵، ۵۶۳). او معتقد بود که متن ادبی را نباید در حکم سندی سیاسی و اجتماعی در نظر گرفت.

پس از جنگ جهانی دوم بازاندیشی در رویکردها و تفکرات پیشین آغاز شد و مهم‌تر از همه، تغییر پارادایم زبان‌شناختی، موسوم به «چرخش زبانی»، صورت گرفت که پیامدش غیاب عینیت، تکثر معنا و برجسته‌شدن نقش زبان در فرآیند معناسازی بود. این نکات در نظریه‌های پسااساخت‌گرا اهمیت محوری یافت. در ضمن، پس از جنگ جهانی دوم و با شدت گرفتن جنبش‌های ضد استعمار، در نقد ادبی نیز توجه به بافت اجتماعی-سیاسی پیرامون متن و مسائل نژاد و فرهنگ و جنسیت روزبه‌روز بیشتر و ژرف‌تر شد. پیدایی نظریه‌ها و رویکردهای پسااستعماری و مطالعات فرهنگی و نژادی ریشه در این تحولات تاریخی دارد. با تشکیل «مرکز مطالعات فرهنگی معاصر» در دانشگاه بیرمنگام به دست ریچارد هاگرت^۴ و استوارت هال^۵ در ۱۹۶۴، «توجه نقادانه به جنبه‌های گوناگون فرهنگ معاصر»، از فرهنگ والا گرفته تا خرده‌فرهنگ‌های حاشیه‌ای، آغاز شد؛ از مختصات توسعه مطالعات فرهنگی در دهه‌های پایانی قرن بیستم این است که محل تلاقی «انواع رشته‌ها و اشکال سیاسی نقد ادبی» بوده است، «از واسازی و پسامدرنیسم گرفته تا مطالعات جنسیت و نقد بوم‌شناختی» (ولفریس و همکاران، ۲۰۰۶، ۱۱۸-۱۱۷).

با این مقدمات اکنون می‌توان گفت به‌رغم کتاب‌ها و مقاله‌های متعددی که در دو دهه اخیر در تأیید وجود نقد ادبی در ایران پیشامدرن نوشته شده و همچنین تأثیراتی که بلاغت

1. Principles of Literary Criticism
2. I. A. Richards
3. Practical Criticism
4. Richard Hoggart
5. Stuart Hall

سنتی در آفرینش متون ادبی و مطالعات ادبی در دوران پیشامشروطه داشته است، نقطه آغاز بررسی این مفهوم در کشورمان باید به آغاز توجه به گفتمان مدرنیته و تحولات مربوط به آن محدود شود. برای نمونه، در پژوهشی درباره بعضی از مهم ترین اظهارنظرها درباره وجود یا فقدان نقد ادبی در سنت ادبی پیشامدرن فارسی (طاهری، ۱۳۹۷، ۹۴-۶۹)، نویسنده، با معرفی مهم ترین اظهارنظرها در تأیید وجود نقد ادبی در ایران پیشامدرن، طی یک سلسله استدلال‌ها زیر عنوان‌های چستی نظام نقد ادبی، نسبت نظریه و نظام نقد ادبی با عصر پیشامدرن، عدم تفکیک علم ادبیات از خلاقیت ادبی، عدم ارتباط نظریه و نظام نقد ادبی با آفرینش هنری، عدم ورود تفکر نقادانه از حوزه‌های کلام و فلسفه به عالم ادبیات، عدم زایایی دستگاه بلاغت اسلامی - ایرانی، نظام استبداد سیاسی و نسبت آن با فقدان نظریه و نظام نقد ادبی، و اعتقاد به منشأ متافیزیکی شعر و هنر، با عطف توجه به تفکیک «عالم خلاقه ادبی» از «علم ادبیات»، فقدان نقد ادبی در ایران پیشامدرن را بررسی کرده است.

۳. نظریه و نقد ادبی در ایران

آشنایی با گفتمان تجدد در اواخر سده نوزدهم میلادی در جنبش مشروطه‌خواهی نمایان می‌شود. در چنین وضعیتی است که اجزاء گوناگون حیات اجتماعی کشورمان، به تدریج، بر اساس الگوهای غربی تجدد، مورد انتقاد قرار می‌گیرد. رویکرد نقادانه به ادبیات فارسی نیز در چنین وضعیتی و تحت تأثیر فرهنگ مدرن یا با الگوبرداری از مطالعات ادبی مدرن صورت پذیرفته است. کسانی که به عنوان پیشگامان نقد ادبی در ایران معرفی می‌شوند، میرزا فتحعلی آخوندزاده (۱۲۲۸ تا ۱۲۹۵ ق.)، عبدالرحیم طالبوف تبریزی (۱۲۵۰ تا ۱۳۲۹ ق.)، و میرزا آقاخان کرمانی (۱۲۷۰ تا ۱۳۱۴ ق.)، (دهقانی، ۱۳۸۰؛ پارسی‌نژاد، ۱۳۸۰) روشنفکرانی بوده‌اند که آغازگر نگاه نقادانه به میراث ادب کلاسیک فارسی بوده‌اند. پس از مشروطیت، و در سال‌های پایانی سده سیزدهم خورشیدی، نظرهای تقی رفعت را که در مجله تجدد منتشر می‌شد می‌توان در در تاریخ نقد ادبی در ایران بااهمیت دانست. (نفیسی، ۱۳۷۲، ۱۷۴-۱۷۳؛ آرین‌پور، ۱۳۷۲، ۴۵۲-۴۳۶) از سال‌های ۱۳۰۰ تا ۱۳۲۰، نظرهای جمالزاده در مقدمه مجموعه داستان یکی بود یکی نبود (۱۳۰۰ ش)، نیما یوشیج

در مقاله «ارزش احساسات در زندگی هنرمندان» (۱۳۱۹ ش، مجله موسیقی) و در حرف‌های همسایه و مجموعه کامل نامه‌های نیمایوشیچ (جورکش، ۱۳۸۳)، و صادق هدایت در مقاله «چند نکته درباره ویس و رامین» (۱۳۲۴) (پارسی نژاد، ۱۳۸۰، صص ۳۰۷ تا ۳۰۹) و در پیام کافکا (۱۳۲۷) به نقد ادبی نزدیک می‌شود.

از سال‌های ۱۳۲۰ تا انقلاب ۵۷ فضای ادبی و روشنفکری ایران عمدتاً تحت تأثیر گفتمان مارکسیستی حزب توده قرار دارد، به گونه‌ای که در این دوره، رئالیسم سوسیالیستی بر ادبیات ایران حکم‌فرما می‌شود و ادبیات فارسی و اظهار نظرها درباره آن تحت تأثیر یک گفتمان خاص قرار می‌گیرد. (تلطف، ۱۳۹۴، ۲۰۴-۱۳۵). در این میان، استثنائاتی مانند انجمن هنری خروس جنگی و نشریه خروس جنگی با محوریت هوشنگ ایرانی (۱۳۰۴-۱۳۵۲) تحت تأثیر فرمالیسم و به‌ویژه ایماژیست‌ها کوشش‌های صورت داد که تأثیرات آن بسیار اندک بود. انتشار کتاب مکتب‌های ادبی تدوین و ترجمه رضا سید حسینی در سال ۱۳۳۴ در معرفی مکتب‌های ادبی غربی و کتاب طلا در مس، در سال ۱۳۴۴، نوشته رضا براهنی در توجه به نظریه‌های فرمالیستی و گاه ساختارگرایانه در تحلیل شعر با اهمیت است. نمونه‌های پراکنده دیگری که خارج از حیطه گفتمان غالب در زمینه نظریه و نقد ادبی منتشر شد عبارت‌اند از: مجله جنگ اصفهان (نخستین شماره، ۱۳۴۴ ش)، چند مقاله در زمینه نقد روانکاوانه بعضی داستان‌های شاهنامه از محمود صنایعی که در سال ۱۳۴۸ در مجله یغما منتشر شد. این مقالات با اینکه همچنان در دوره‌های نخستین نقد روانکاوانه جای می‌گیرد، از محدود تجربه‌های موفق تحلیل روانکاوانه آثار کلاسیک فارسی به شمار می‌آید. (یاوری، ۱۳۷۲، ۱۵۸-۱۲۹). سال ۱۳۵۰، کتاب صور خیال در شعر پارسی: تحقیق انتقادی در تطور ایماژهای شعر منتشر می‌شود که تحت تأثیر نظریه‌های نظریه‌های فرمالیستی بهره گرفته است. سال ۱۳۵۴، کتاب نقد ادبی: جستجو در روشها و مباحث نقادی با بررسی در تاریخ نقد و نقادان نوشته عبدالحسین زرین‌کوب منتشر می‌شود که نخستین اثر فارسی در ارائه تاریخی از نقد ادبی به شمار می‌آید. انتشار ترجمه ابراهیم یونسی از کتاب جنبه‌های رمان نوشته‌ای. ام. فوستر در سال ۱۳۵۲ نیز از نمونه‌های توجه به نظریه‌های جدید در مطالعات ادبی است.

پس از انقلاب، به دلایل گوناگون، در حدود بیش از یک دهه توجهات به نظریه و نقد ادبی بسیار اندک است. در سال ۱۳۵۸ کتاب واقعیت اجتماعی و جهان داستان، تحت تأثیر نظریات لوسین گلدمن، از جمشید مصباح‌پور ایرانیان منتشر شد. کتاب شیوه‌های نقد ادبی از دیوید دیچز با ترجمه غلامحسین یوسفی و محمدتقی صدقیانی در سال ۱۳۶۶ منتشر می‌شود. اما شرایط رکود فرهنگی، کم‌وبیش، تا پایان جنگ هشت‌ساله و سال ۱۳۶۸ ادامه داشت. در همین سال ویرایش دوم کتاب موسیقی شعر، تحت تأثیر فرمالیسم، از شفیع کدکنی منتشر می‌شود. در اواخر دهه شصت و اوایل دهه هفتاد چندین مقاله از آذر نفیسی در نشریات کلک، کیهان فرهنگی و کیان منتشر می‌شود. با آرامش نسبی فضای فرهنگی جامعه، از اواخر دهه شصت و اوایل دهه هفتاد خورشیدی به تدریج آثاری ترجمه و منتشر می‌شود که موضوع آن‌ها به طور مستقیم نظریه و نقد ادبی است یا نمونه‌هایی معروف و موفق از یکی از نحله‌های نظریه و نقد ادبی را شامل می‌شود. بعضی از مهم‌ترین این کتاب‌ها عبارت‌اند از: ریخت‌شناسی قصه‌های پریان از ولادیمیر پراب، بدره‌ای، ۱۳۶۸؛ رمان به روایت رمان‌نویسان نوشته میریام آلوت ترجمه علی محمد حق‌شناس، ۱۳۶۸؛ چهار مقاله از راجر فالر، رومن یاکوبسن، دیوید لاج، و پیتر بری با عنوان زبان‌شناسی و نقد ادبی، گردآوری و ترجمه خوزان و پاینده، ۱۳۶۹.

در سال‌های آغازین دهه هفتاد (از بهار ۷۳) فصلنامه ارغنون در شماره‌های گوناگون به معرفی و نقد فرهنگ مدرن می‌پردازد و در برخی شماره‌ها مقالات ترجمه‌ای دست‌اولی درباره نقد ادبی نو، رمان، و مباحث مدرن مربوط به ادبیات منتشر می‌کند. بعضی از مهم‌ترین کتاب‌های ترجمه در زمینه نظریه و نقد ادبی در دهه هفتاد عبارت‌اند از: راهنمای نظریه ادبی معاصر نوشته زامان سلدن و پیتر ویدوسون، ترجمه مخبر، ۱۳۷۲؛ تاریخ نقد ادبی جدید نوشته رنه ولک در هشت جلد از ۱۳۷۳ تا ۱۳۸۹ با ترجمه ارباب‌شیروانی (کتابی که در زمینه تاریخ نقد ادبی جدید همچنان منبعی معتبر و دانشگاهی در سطح جهانی به شمار می‌آید)؛ مبانی نقد ادبی نوشته ویلفرد گرین و دیگران، ترجمه طاهری، ۱۳۷۷، نقد ادبی در قرن بیستم از ژان ایوتادیه، ترجمه مهشید نونهالی، ۱۳۷۸؛ سلسله‌کتاب‌های نشر مرکز شامل سی عنوان، که از میان کتاب‌های مجموعه The Critical Idiom برای ترجمه انتخاب شده‌اند و موضوعاتی

درباره جنبش‌ها و مکتب‌های ادبی، انواع ادبی، سبک‌ها و برخی عناصر داستانی را شامل می‌شوند. در این دهه چند کتاب در موضوع جامعه‌شناسی ادبیات با ترجمه محمدجعفر پوینده منتشر شد که عبارت‌اند از: جامعه‌شناسی ادبیات از گلدمن، ۱۳۷۱؛ جامعه‌شناسی رمان از لوکاچ؛ مجموعه مقالات سودای مکالمه، خنده و آزادی، گردآوری و ترجمه، ۱۳۷۳؛ مجموعه مقالاتی با عنوان جامعه، فرهنگ، ادبیات از گلدمن، آدورنو، و دیگران، گردآوری و ترجمه، ۱۳۷۶. کتاب منطق گفتگویی باختین نوشته تودوروف (ترجمه داریوش کریمی، ۱۳۷۷ و کتاب مهم دوره زبان‌شناسی عمومی فردینان دو سوسور، ترجمه کورش صفوی، از مهم‌ترین کتاب‌های منتشر شده در این دهه به شمار می‌آیند.

در این دهه، ترجمه همچنان غالب است و کتاب‌های تألیفی موفق در زمینه نقد ادبی بسیار انگشت‌شماراند: داستان یک روح، شمیسا، ۱۳۷۲؛ جلد نخست کتاب از زبان‌شناسی به ادبیات از کورش صفوی؛ روانکاوی و ادبیات: دو متن دو انسان و دو جهان از بهرام گور تا راوی بوف کور، یآوری، ۱۳۷۴؛ مجموعه مقالاتی با عنوان تجدد و تجددستیزی در ایران، میلانی، ۱۳۷۸. گفتنی است، نویسندگان این کتاب‌ها یا پرورش‌یافته دانشگاه‌های غربی هستند یا دانش خود از نقد ادبی را مرهون ارتباط بی‌واسطه با متون انگلیسی و فرانسوی هستند و می‌توان گفت ترجمه‌های فارسی از نظریه‌های ادبی تأثیری در تألیفات آنان نداشته است.

۱-۳. رواج گفتمان نقد ادبی در ایران

گفتمان نقد ادبی در کشورمان از اواخر دهه هفتاد رایج شده است. طی تاریخ‌شنایی با نقد ادبی در کشورمان، بیش‌ترین ترجمه‌ها در این زمینه در دهه هشتاد و اوایل دهه نود صورت پذیرفته است. این ترجمه‌ها در معرفی نظریه‌های جدید در نقد ادبی مؤثر بوده‌اند، اما ایراداتی به این ترجمه‌ها وارد است. در نظر نگرفتن تفاوت پس‌زمینه‌های فرهنگی-ادبی مخاطبان ایرانی با مخاطبان غربی، که این آثار برای آن‌ها نوشته شده، گزینش‌های نامناسب در انتخاب متون برای ترجمه، ترجمه نظریه‌های جدید بدون توجه به آشنایی مخاطب ایرانی با نظریه‌های قبلی که پیش‌نیاز فهم این نظریه‌ها هستند، در نظر نگرفتن سطح دانش و نیاز مخاطبان ایرانی، آشفتگی در ترجمه‌ها به‌ویژه در انتخاب معادل‌های فارسی از

مهم‌ترین دلایل ناکارآمدی اغلب متون ترجمه‌ای است که بعضی از منتقدان ادبی بدان اشاره کرده‌اند (پاینده، ۱۳۸۳، ۵-۱).

در زمینه مطالعات ادبی نظریه‌بنیاد در این مقطع زمانی بعضی از مهم‌ترین کتاب‌ها عبارت‌اند از: تحلیل‌های روانشناختی در هنر و ادبیات از محمد صنعتی در ۱۳۸۰؛ رد پای تزلزل: رمان تاریخی ایران ۱۳۳۲-۱۳۲۰ نوشته کامران سپهران در ۱۳۸۱؛ گفتمان نقد: مجموعه مقالاتی در نقد ادبی از حسین پاینده در ۱۳۸۲؛ صادق هدایت و هراس از مرگ از محمد صنعتی در ۱۳۸۲؛ زندگی در آینه: گفتارهایی در نقد ادبی از حورا یاورری در ۱۳۸۴؛ بوطیقای شعر نو: نگاهی دیگر به نظریه و شعر نیما یوشیج از شاپور جورکش در ۱۳۸۳؛ طلیعه تجدد در شعر فارسی از احمد کریمی حکاک، ترجمه مسعود جعفری در ۱۳۸۴؛ کتاب نقد ادبی و دموکراسی: جستارهایی در نظریه و نقد ادبی جدید نوشته حسین پاینده در ۱۳۸۵؛ نقد ادبی و مطالعات فرهنگی: قراتی نقادانه از آگهی‌های تجاری در تلوزیون ایران از همان نویسنده، در ۱۳۸۵؛ سیر رماتیسیم در ایران: از مشروطه تا نیما، نوشته مسعود جعفری در ۱۳۸۶؛ تئاترکراسی در عصر مشروطه (۱۲۸۵-۱۳۰۴)، نوشته کامران سپهران در ۱۳۸۸؛ سه‌گانه داستان کوتاه در ایران: داستان‌های رئالیستی و ناتورالیستی (۱۳۸۹)، داستان کوتاه در ایران: داستان‌های مدرن (۱۳۸۹)، و داستان کوتاه در ایران: داستان‌های پسامدرن (۱۳۹۰)، نوشته حسین پاینده؛ گشودن رمان: رمان ایران در پرتو نظریه و نقد ادبی از همان نویسنده در ۱۳۹۲؛ کتاب روایت نابودی ناب: تحلیل بوردیوی بوف کور نوشته شهرام پرستش در ۱۳۹۲؛ سیاست نوشتار از کامران تطف، ترجمه مهرک کمالی در ۱۳۹۴؛ نظریه و نقد ادبی: درسنامه‌ای میان رشته‌ای از حسین پاینده در ۱۳۹۷.

چنانکه می‌بینیم، سهم کتاب‌های تألیفی همچنان اندک‌شمار است. در مورد وضعیت مقالات دانشگاهی در زمینه نظریه و نقد ادبی، بررسی مقالات منتشرشده در فصلنامه علمی-پژوهشی نقد ادبی (متعلق به انجمن نقد ادبی ایران) می‌تواند تصویری کلی به ما ارائه کند. سردبیر این مجله کارنامه ده‌ساله آن را با نگاهی نقادانه بررسی کرده است. این بررسی ۳۳۶ مقاله منتشر شده در ۳۹ شماره تا سال ۱۳۹۶ ش را در بر می‌گیرد و بر اساس آن، نتایج ناامیدکننده‌ای به دست آمده است. سهم ناچیز نوشتار نظری و تحلیلی، قرار

گرفتن بیشینه مقالات در قالب «نقد آموزشی» یا «تمرین نقد» از جمله مهم‌ترین مواردی است که در این بررسی نقادانه عنوان شده است (فتوحی، ۱۳۹۶، ۱۱-۷).

۲-۳. نقد ادبی در دانشگاه و رشته زبان و ادبیات فارسی: برنامه و درسنامه

به‌رغم غالب شدن گفتمان نقد ادبی از اواخر دهه هفتاد بدین سو، توجه به نظریه و نقد ادبی در برنامه‌های رسمی دانشگاهی اندک بوده است. سابقه تدریس ادبیات فارسی به صورت دانشگاهی به سال ۱۳۰۷ ش برمی‌گردد. در این سال دارالمعلمین مرکزی و دارالمعلمین عالی تأسیس شده بود و رشته ادبیات در ترکیب با فلسفه در آنجا دایر بود. سال تحصیلی ۱۳۱۱-۱۲ رشته ادبیات فارسی مستقل شد تا اینکه سال ۱۳۱۳ ش دانشگاه تهران تأسیس شد و از سال ۱۳۱۶ ش در دوره دکتری ادبیات فارسی نیز دانشجو پذیرفت. سرفصل‌های برنامه درسی دوره دکتری از این قرار بود: ۱. یک زبان خارجه غیر از زبانی که برای گرفتن لیسانس آموخته است؛ ۲. زبانهای ایران پیش از اسلام و زبانشناسی؛ ۳. تاریخ مفصل ایران؛ ۴. دوره عالی ادبیات عرب؛ ۵. معانی بیان زبان فارسی و سبک‌شناسی و مقایسه روش‌های نظم و نثر؛ ۶. سنجش ادبیات زبان‌های مختلف و روش تاریخ ادبیات (دانشگاه تهران، ۱۳۹۷). در دی‌ماه ۱۳۳۰ ش، هشت کرسی برای رشته ادبیات فارسی تصویب شد که عبارت بودند از: ۱. تاریخ ادبیات (دو کرسی)، فنون ادبی، سبک‌شناسی، تحقیق در متون فارسی، تاریخ زبان فارسی، دستور زبان فارسی، و تاریخ تصوف. (همان).

از برنامه درسی، بعد از این تاریخ تا انقلاب ۱۳۵۷ اطلاعی در دست نگارندگان نیست. در برنامه درسی دانشگاهی در کشورمان، از سال‌های انقلاب تا سال ۱۳۸۹ ش نظریه و نقد ادبی هیچ جایگاهی نداشته است. اما در سال ۱۳۸۹ ش وزارت علوم، تحقیقات و فناوری برنامه بازنگری شده را به دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی کشور برای ارائه پیشنهادها اعلام کرد. (نیک‌منش، ۱۳۸۹، ۴۸). در این برنامه بازنگری شده، در دوره کارشناسی، درس دو واحدی کلیات نقد ادبی زیر عنوان درس‌های اصلی آمده است و زیر عنوان درس‌های اختیاری گروه دوم: فنون ادبی، دو درس دو واحدی با نام نظریه‌های ادبی و مکاتب نقد ادبی آمده است. البته زیر همین عنوان یک درس دو واحدی اختیاری دیگر با عنوان فلسفه و ادبیات نیز گنجانده شده که می‌توان آن را در حیطه نظریه و نقد ادبی به شمار آورد. آنچه در آخرین بازنگری برنامه دوره

کارشناسی (وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، ۱۳۹۱، ۱۰، ۱۳) آمده هیچ تفاوتی با اطلاعات ارائه شده در بازنگری سال ۱۳۸۹ ندارد. در بازنگری‌ایی که در دهه نود در برنامه درسی گرایش‌های گوناگون دوره کارشناسی ارشد و دکتری صورت گرفته «نظریه‌ها و نقد ادبی» برای همه گرایش‌ها، به استثنای گرایش نظریه و نقد ادبی، به عنوان یک درس پایه در نظر گرفته شده است. البته، بررسی سرفصل‌های گرایش‌های گوناگون از جمله روایی، عامه، ادبیات معاصر و ادبیات محض کاستی‌های فراوانی را در زمینه توجه به اهمیت نظریه و نقد در دروس تحصیلات تکمیلی نمایان می‌سازد. از میان گرایش‌های دوره دکتری شامل ادبیات غنایی، عرفانی، و حماسی، در گرایش حماسی، درسی تخصصی با عنوان مبانی نظری و تطبیقی نوع ادبی حماسه آمده است و در گرایش غنایی نیز درسی با عنوان مبانی نظری ادب غنایی، اما سرفصل‌های گرایش ادبیات عرفانی بیش‌تر سنتی است و فقط زیر عنوان درس‌های اختیاری درسی با عنوان مطالعات تطبیقی در مکاتب عرفانی آمده که چنانکه از توضیحات آن مشخص است (وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، ۱۳۹۰، ۲۶) ارتباط چندانی با نظریه و نقد ادبی در آن مشاهده نمی‌شود.

رخداد مهم دیگر تصویب گرایش نظریه و نقد ادبی در دوره کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی به تاریخ ۱۳۹۶/۶/۷ است که درس‌های مربوط به نظریه و نقد ادبی در این گرایش عبارت‌اند از: یک درس پایه با عنوان نظریه و نقد ادبی در ایران و جهان اسلام تا دوره مشروطه، درس‌های اصلی شامل نظریه‌ها و نقد ادبی فارسی از مشروطه تا امروز، ساختارگرایی و پسا ساختارگرایی، نقد هرمنوتیک، کارگاه نقد شعر، کارگاه نقد داستان و درس‌های اختیاری شامل آسیب‌شناسی نقد ادبی در ایران، نقد روان‌شناختی و اسطوره‌شناختی، کلیات زیبایی‌شناسی و ادبیات، فرمالیسم و نقد نو، و نقد جامعه‌شناسی. (وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، ۱۳۹۶، ۸-۷).

چنانکه می‌بینیم تا دهه نود خورشیدی توجه چندانی به نظریه و نقد ادبی در برنامه‌های درسی دانشگاهی نشده است. در زمینه درسنامه‌ها نیز برای درس دو واحدی کلیات نقد ادبی در دوره کارشناسی، غیر از منابع عمدتاً ترجمه‌ای، چهار درسنامه تألیف شده است که عبارت‌اند از مبانی و روش‌های نقد ادبی، امامی، ۱۳۸۵؛ نقد ادبی: نظریه‌های ادبی و کاربرد آن‌ها در ادبیات فارسی، شمیسا، ۱۳۸۸؛ نقد ادبی، شایگانفر، ۱۳۹۱. که با وجود

تأثیرگذاری آن‌ها در در زمان انتشار در فضای ادبیات دانشگاهی، انتقادهایی بر آن‌ها وارد شده است (قاسمی پور، ۱۳۹۶، ۹۱-۶۷). غیر از گرایش تازه‌تأسیس نظریه و نقد ادبی در دوره کارشناسی ارشد، گنجانیدن درس «نظریه‌ها و نقد ادبی» برای همه گرایش‌های کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی رخدادی مهم و ارزشمند است.

۴. کتاب نظریه و نقد ادبی: درسنامه‌ای میان رشته‌ای

با توضیحات فشرده‌ای که درباره تاریخچه پیدایش نقد ادبی جدید در غرب ارائه شد و با عطف توجه به تاریخچه این مفهوم - چه در فضای خارج از دانشگاه و چه در فضای دانشگاهی - و وضعیت کنونی آن در کشورمان، اکنون می‌توان درباره کتاب نظریه و نقد ادبی: درسنامه‌ای میان رشته‌ای، نوشته حسین پاینده که در سال ۱۳۹۷ در انتشارات سازمان مطالعه و تدوین (سمت) منتشر شده، سخن گفت. این کتاب، اگرچه دامنه گسترده‌ای از مخاطبان را در بر می‌گیرد، در اصل مختص درس نظریه‌ها و نقد ادبی به نگارش درآمده است. در ادامه، به معرفی کتاب نظریه و نقد ادبی: درسنامه‌ای میان رشته‌ای می‌پردازیم و جایگاه آن در گفتمان نقد ادبی در کشورمان را بررسی می‌کنیم.

۱-۴. شکل و ساختار

کتاب در قطع وزیری و در دو جلد در سال ۱۳۹۷ و در انتشارات سمت منتشر شده است. جلد اول آن ۵۴۵ صفحه است و شش فصل را شامل می‌شود که عبارت‌اند از: فرمالیسم، روانکاوی، ساختارگرایی و روایت‌شناسی، نقد اسطوره‌ای-کهن‌الگویی، تاریخ‌گرایی نوین، و نقد لاکانی. پس از پایان فصل شش، بخشی با عنوان فهرست اعلام خارجی (به ترتیب حروف الفبای فارسی و همراه با برابر انگلیسی) آمده است و پس از فهرست منابع نیز بخش نمایه آمده که فهرست نام کسان و کتاب‌ها و مفاهیم و اصطلاحات را شامل می‌شود. جلد دوم ۴۷۶ صفحه است و پنج فصل را شامل می‌شود که عبارت‌اند از: نشانه‌شناسی شعر، نقد ادبی از منظر مطالعات زنان، پسامدرنیسم، مطالعات فرهنگی و نشانه‌شناسی، و نظریه دریافت و واکنش خواننده. در این جلد، پس از پایان یافتن فصل یازده، این بخش‌ها به ترتیب اصطلاحات نظریه و نقد ادبی مده است: سخن فرجامین، فهرست نام اشخاص خارجی،

اصطلاحات نظریه و نقد ادبی (انگلیسی به فارسی)، مراجع، و در پایان نیز نمایه‌ای که شامل فهرست نام کسان و کتاب‌ها و مفاهیم و اصطلاحات جلد دوم را شامل می‌شود.

قلم این کتاب با قلم‌های رایج تفاوت دارد. بیش‌تر قلم‌های فارسی رایج در بازار برگرفته از مایکروسافت هستند که پایه آن‌ها عربی است. این قلم، که انتخاب مؤلف بوده است، برای خط فارسی طراحی شده و بسیاری از مشکلات خط‌های موجود را ندارد. مزیت‌های این فونت از جمله استقلال واژه‌های دو جزئی و چندجزئی و همچنین، نزدیکی نشانه‌های مصوت‌های کوتاه سه‌گانه و تنوین به حروف است. وضوح و اندازه حروف نیز با ویژگی آموزشی کتاب تناسب دارد. طرح جلد کتاب (تصویری از یک میز در زمینه‌ای از دریا و آسمان که چندین کتاب به صورت عمودی روی آن چیده شده و بر روی آن‌ها فانوسی روشن قرار گرفته، به همراه یک فنجان نوشیدنی روی میز و پرندۀ‌ای در آسمان) نیز از ویژگی‌های برجسته آن است و معنایی نمادین و در جهت فایده نظریه و نقد ادبی را القا می‌کند. فارغ از دلالت‌های ضمنی و آشکار تصویر و تناسب آن با محتوا و کارکرد کتاب، در استفاده از این طرح، حقوق مؤلف آن، نقاش آلمانی، کوینت بوخه‌لزر رعایت شده و افزون بر آمدن امضای او، مشخصات رسمی حقوق وی بر پشت جلد آمده است.

اگرچه صفحه‌آرایی کتاب، طبق الگوی کتاب‌های دانشگاهی، کلاسیک است، به اقتضای کارکرد آموزشی کتاب مواردی در آن رعایت شده که در کتاب‌های مشابه کمتر در کانون توجه قرار می‌گیرد، از جمله: در آغاز هر فصل در کادری مجزا زیر عنوان «آنچه در این فصل می‌خوانید» عنوان‌های مطرح شده در آن فصل آمده و در هر فصل باز در کادری مجزا زیر عنوان «چند نکته در حاشیه» توضیحاتی ضروری درباره رویکرد یا نظریه مورد بحث آمده که به نوشته مؤلف، «شامل نکات مرتبط اما بسط داده نشده‌ای است که برای مزید اطلاعات خواننده گنجانده شده‌اند» (پاینده، ۱۳۹۷، ج ۱، ۲۰). به اقتضای مطالب، در جاهای مختلف کتاب، تصویر، جدول و نمودارهایی گنجانده شده و فهرست آن‌ها در هر دو جلد پس از فهرست مطالب آمده است. زبان توضیحات و تحلیل‌ها، با اینکه تحت تأثیر الگوهای مدرن است و در حیطه‌ای قرار می‌گیرد که کاربرد زبان فارسی در آن پیشینه و تجربه اندکی دارد (اغلب متن‌های مربوط به نقد ادبی در حیطه ترجمه و تالیف

زبانی آشفته و دشوارفهم دارند)، در همه جا ارجاعی و به‌دور از پیچیدگی‌های مرسوم است، به‌گونه‌ای که زبان ارجاعی و شفاف را می‌توان از شاخص‌های این کتاب دانست.

کتاب ساختار مشخص و دقیقی دارد. ده فصل این کتاب از یک ساختار مشخص پیروی می‌کند، به‌گونه‌ای که در هر فصل هر رویکرد یا نظریه‌ای که مطرح می‌شود مطالب مربوطه ذیل ده مورد می‌آید: ملاحظات کلی درباره‌ی نظریه‌ی همان فصل، اصول و مفروضات بنیادین آن نظریه، روش‌شناسی نقد با آن نظریه، متونی که برای نقد شدن با آن نظریه مناسب‌ترند، پرسش‌هایی که منتقدان آن نظریه می‌خواهند پاسخ دهند، مزیت‌ها و محدودیت‌های آن نظریه، مرور نمونه‌های نقد، و اصطلاحات کلیدی آن نظریه. در فصل یازدهم، نظریه‌ی دریافت و واکنش خواننده، ساختار متفاوت می‌شود و مؤلف زیر چهار عنوان مطلق‌گرایی در نقد ادبی، نسبی‌گرایی در فلسفه‌ی پدیدارشناسی هوسرل، نسبی‌گرایی در آراء یاوز و آیزر، و برداشت‌های نادرست از نظریه‌ی دریافت و واکنش خواننده، با پیش کشیدن بحثی تاریخی تحلیلی درباره‌ی نقد ادبی و توضیحاتی درباره‌ی نقد سنتی و سپس برخی بنیان‌های فلسفی نظریه‌ی دریافت و واکنش خواننده، درباره‌ی بعضی برداشت‌های نادرست از این نظریه توضیحاتی به دست می‌دهد.

۲-۴. محتوا و کارکرد آموزشی کتاب

با توجه به این که کتاب نظریه و نقد ادبی: درسنامه‌ای میان‌رشته‌ای به سفارش سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت) و برای یک درس مصوب به نگارش درآمده، در بررسی محتوای آن، پرداختن به توضیحات رسمی و مصوب آن ضروری است. از آنجاکه این درس در همه‌ی گرایش‌های کارشناسی ارشد رشته‌ی زبان و ادبیات فارسی (به‌جز گرایش نظریه و نقد ادبی) به عنوان درس پایه مصوب شده و در نتیجه توضیحات آن در همه‌ی گرایش‌ها یکسان است، توضیحات آن را بر اساس یکی از این گرایش‌ها یعنی گرایش ادبیات معاصر (وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، ۱۳۹۴/۶/۷، ۱۹-۱۸) نقل می‌کنیم.

هدف درس «آشنایی با نظریه‌ها و رویکردهای ادبی و کاربرد آن‌ها در نقد و تحلیل آثار ادبی فارسی» ذکر شده است. سرفصل‌ها نیز از این قرارند: «۱. تعریف نظریه، نقد، جریان، مکتب و تفاوت‌های آن‌ها»؛ «۲. نظریه و نقد ادبی در گذشته ادبیات فارسی»؛ «۳. فرمالیسم و نقد نو، و نقد یک نمونه ادبی فارسی»؛ «۴. ساختارگرایی و پسا‌ساختارگرایی، و نقد یک نمونه

ادبی فارسی؛ ۵. نقد روانشناختی و اسطوره‌شناختی، و نقد یک نمونه ادبی فارسی؛ ۶. نقد فمینیسم، مدرنیسم و پسامدرنیسم و نقد چند نمونه ادبی فارسی؛ ۷. آسیب‌شناسی نقد ادبی در ایران». سه کتاب نیز به عنوان منابع اصلی ذکر شده که عبارت‌اند از درسنامه نظریه ادبی (گیلز، ۱۳۸۸)، نقد ادبی (زرین کوب، چ ۳، ۱۳۶۳)، و ساختار و تأویل متن (احمدی، ۱۳۸۹). ده منبع نیز به عنوان منابع بیشتر آمده است. بررسی نقادانه این درس مصوب و توضیحات آن موضوع این نوشته نیست و توضیحات ما درباره آن در پیوند با کتاب نظریه و نقد ادبی خواهد بود که در این میان بعضی از کاستی‌ها و ضعف‌های برنامه مصوب این درس نیز آشکار می‌شود. در ادامه، از طریق مقایسه محتوای کتاب و محتوای مصوب درس نظریه‌ها و نقد ادبی، محتوای کتاب نظریه و نقد ادبی در کانون توجه قرار می‌گیرد.

۱. شمول در معرفی رویکردها و نظریه‌ها. چنانکه می‌بینیم، در سرفصل‌ها، فرمالیسم و نقد نو، ساختارگرایی و پساساختارگرایی، نقد روانشناختی و اسطوره‌شناختی، و «نقد فمینیسم و مدرنیسم و پسامدرنیسم» به عنوان ضروریات محتوای درسنامه تصویب شده است. در کتاب نظریه و نقد ادبی، یازده رویکرد هر یک در فصلی مستقل در کانون توجه قرار گرفته است که عبارت‌اند از: فرمالیسم، روانکاوی، ساختارگرایی و روایت‌شناسی، نقد اسطوره‌ای-کهن‌الگویی، تاریخ‌گرایی نوین، نقد لاکانی، نشانه‌شناسی شعر، نقد ادبی از منظر مطالعات زنان، پسامدرنیسم، مطالعات فرهنگی و نشانه‌شناسی، و نظریه دریافت و واکنش خواننده. فارغ از عبارت مبهم و دارای اشکال «نقد فمینیسم و مدرنیسم و پسامدرنیسم» در برنامه مصوب وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، چنانکه می‌بینیم، نظریه‌ها و رویکردهای معرفی شده در کتاب نظریه و نقد ادبی بیشتر از آن چیزی است که در برنامه یاد شده تصویب شده است. در نتیجه کتاب از این جهت شمول بیشتری دارد و کامل‌تر است.

۲. تأکید بر رویکردهای میان‌رشته‌ای و مناسبات برون‌متنی. در سرفصل‌های مصوب، فمینیسم و نقد روانشناختی و اسطوره‌شناختی آمده و این موضوع نشانه توجه - اگرچه اندک - به مطالعات میان‌رشته‌ای در ادبیات فارسی است، با این حال نکته‌ای اساسی که در توضیحات این درس مغفول واقع شده رویکرد اساساً میان‌رشته‌ای و عطف توجه به مناسبات برون‌متنی است که از دهه هفتاد میلادی، به خصوص از طریق رواج مطالعات فرهنگی، نظریه و نقد ادبی را

به کلی متحول کرده است. نگاهی به سیر تحولات مطالعات مربوط به ادبیات، چنانکه در مقدمه این جستار بدان پرداخته شد، نشان می‌دهد که مطالعات میان‌رشته‌ای و مناسبات برون‌متنی در چند دهه اخیر تحلیل ادبیات و به طور کلی در تحلیل متون گوناگون در مرکز توجه قرار گرفته است. این نکته در چندین فصل از کتاب نظریه و نقد ادبی از جمله در فصول نقد ادبی از منظر مطالعات زنان و تاریخ‌گرایی نوین در کانون توجه بوده است. فصل نشانه‌شناسی و مطالعات فرهنگی و پیوند این دو در یک فصل اوج توجه به مطالعات میان‌رشته‌ای در این کتاب به شمار می‌آید. انتخاب نمونه‌های تحلیلی از میان انواع متن‌ها و منحصر نکردن متون تحلیلی به متون صرفاً ادبی و عنوان فرعی در عنوان فارسی کتاب (درسنامه‌ای میان‌رشته‌ای) و همچنین عنوان اصلی انگلیسی کتاب (Critical Theory) همه نشان‌دهنده عطف توجه به سیر تحولات نظریه و نقد ادبی و در نتیجه محدود نشدن آن به نظریه‌های ادبی صرف بوده است.

۳. بومی‌گرایی در نمونه‌های تحلیلی. با توجه به ترجمه‌ای بودن غالب منابع مربوط به نظریه و نقد ادبی، نمونه‌های انتخاب شده برای نقد عملی متن‌های مربوط به جامعه‌های مبدأ این نظریه‌ها هستند. این متن‌ها غالباً به زبان فارسی ترجمه نشده‌اند و ارجاعات مداوم به آن‌ها از فهم نظریه می‌کاهد. این در حالی است که نمونه‌های تحلیلی کتاب نظریه و نقد ادبی همه بومی هستند. این نمونه‌ها عبارت‌اند از: شعر «جمعه» از فروغ فرخزاد، شعر «آن‌ها» از حسین سنپور و «خواب و جین‌گر» از احمد شاملو، داستان سه قطره خون و بخش‌هایی از رمان بوف کور صادق هدایت، رمان چراغ‌ها را من خاموش می‌کنم زویا پیرزاد، شوهر آهوخانم از محمدعلی افغانی، بخش «ذکر بقیه احوال امیرمحمد» از تاریخ بیهقی، چند تصویر تبلیغاتی از آقای روحانی رئیس‌جمهور کشورمان، داستان عامیانه حمام بنفش از صبحی مهتدی، رمان سووشون از سیمین دانشور، شعر «زمستان» از مهدی اخوان‌ثالث، شعر «آی آدم‌ها» از نیما یوشیج، داستان مدل از سیمین دانشور، داستان زمستان مرا گرم کن از علی خدایی، رمان شب هول از هرمز شهدادی، سریال عامه‌پسند دارو ندار به کارگردانی مسعود ده‌نمکی و سریال بزنگاه نوشته سروش صحت و به کارگردانی رضا عطاران، و تصاویر و کاراکتورهایی از محمد جواد ظریف وزیر امور خارجه با موضوع برجام.

۴. گسترش معنای متن در بخش عملی. در نمونه‌های انتخابی مؤلف برای نقد عملی، معنای متن گسترش یافته و هم شعر و ادبیات داستانی و متون کهن (در مورد اخیر فقط یک متن بررسی شده) را دربرمی‌گیرد و هم سریال‌های تلویزیونی و مجموعه‌ای از خبر و تبلیغات و عکس و کاریکاتور را. از مهم‌ترین نتایج چنین رویکردی، که در نمونه‌های نقد عملی این کتاب نمایان شده است، گسترش نظریه و نقد و نگاه نقادانه به حیطه‌های گوناگون مربوط به حیات اجتماعی، فرهنگی و سیاسی کشورمان بوده است.

۵. بومی‌گرایی در توضیحات مربوط به نظریه‌ها. چون مخاطبان اصلی دانشگاهی کتاب‌ها و مقالات مربوط به نظریه و نقد از جهات گوناگون آگاهی‌های بیشتری در مقایسه با مخاطب فارسی‌زبان دارند، مؤلفان آن‌ها از توضیح بسیاری از موارد مربوط به مباحث مطرح شده صرف‌نظر می‌کنند، این موضوع کارایی این متن‌ها را در جامعه‌هایی مانند جامعه ما کم می‌کند. آگاهی از وضعیت منابع موجود و تقایص گوناگون این حیطه و آشنا بودن به سطح آگاهی مخاطبان ایرانی موجب شده کتاب نظریه و نقد ادبی: درسنامه‌ای میان‌رشته‌ای ضمن بهره‌مندی از روزآمدترین منابع در زمینه نظریه و نقد ادبی و رعایت مبانی علمی، به ارائه مطالب پایه‌ای درباره هر نظریه نیز بپردازد، مطالبی که برای مخاطبان ایرانی ضروری اما برای مخاطبان کشورهای توسعه‌یافته غیرضروری است.

۶. منابع دست اول. اکثریت قریب به اتفاق منابع استفاده شده در کتاب برگزیده‌ای از منابع انگلیسی است، به گونه‌ای در ارجاعات کتاب نیز آشکار است مبنای معرفی هیچ یک از نظریه‌ها و رویکردها ترجمه‌های فارسی نبوده است. این ویژگی از این جهت اهمیت دارد که در آسیب‌شناسی نقد ادبی در کشورمان، عمدتاً به فهم نادرست نظریه‌ها (امن‌خانی و علی‌مددی، ۱۳۹۱: ۷۵-۵۱)؛ و همچنین سهل‌انگاری در کاربرد نظریه‌ها که خطاهای روش‌شناختی را موجب شده (محمدی‌کله‌سر، ۱۳۹۷، ۱۷۲-۱۴۹) اشاره شده است. به نظر می‌رسد هم فهم نادرست نظریه‌ها و هم سهل‌انگاری در کاربرد آن‌ها به دانش‌اندک‌نویسندگان مربوط شود. به‌بیانی روشن‌تر، دانش اغلب نویسندگان مقالات مربوط به نقد ادبی به واسطه ترجمه کسب شده و نه از طریق ارتباط مستقیم با متون اصلی. متون ترجمه‌شده نیز هم از جهت انتخاب متن (زیرا بسیاری از متون اصلی همچنان ترجمه نشده

باقی مانده‌اند) و هم از جهت دقت در ترجمه غالباً اشکالات فراوانی دارند و ضعف‌های موجود این ترجمه‌ها نیز به تألیفات این حیطه راه یافته است.

۷. تنوع در متون تحلیلی. در بعضی از کتاب‌های معتبر مربوط به نظریه و نقد ادبی رویکردهای نظری گوناگون در ارتباط با یک متن واحد معرفی می‌شوند (برای نمونه، بنگرید به تاپسن، ۱۳۹۴). چنین روشی اگرچه به خوانش یک متن از جنبه‌های گوناگون می‌انجامد، در مواردی ممکن است به اجرای مکانیکی نظریه‌ها در خوانش متون منجر شود. به نظر می‌رسد موضوع اخیر در کشورمان همه‌گیر شده است. در واقع، فقدان تناسب میان نظریه و متن موضوع نقد نیز یکی از مهمترین ایراداتی است که به مطالعات ادبی در حیطه نقد ادبی وارد شده و در آسیب‌شناسی نظریه و نقد ادبی در کشورمان در قالب مفاهیمی مانند «تصادف نظریه و متن» (عمارتی مقدم، ۱۳۸۸، ۲۱۹-۲۱۵) و «ناسازگاری نظریه با نوع ادبی» (بهنر، ۱۳۸۹، ۲۱۱-۲۰۵) به آن پرداخته شده است. افزون بر تنوع در متون تحلیل شده، در قالب دو بخش ثابت در هر فصل از کتاب نظریه و نقد ادبی، بحث‌هایی درباره متونی که برای نقد شدن با هر نظریه یا رویکرد مناسب‌ترند و مزیت‌ها و محدودیت‌های هر نظریه یا رویکرد آمده است که این موضوع به مخاطبان کتاب در انتخاب نظریه و رویکرد متناسب با متن کمک می‌کند.

۸. اصطلاح‌شناسی. در فهم هر نظریه، اصطلاحات تخصصی و کلیدی آن نظریه اهمیتی ویژه دارد، به‌ویژه اینکه هر اصطلاح در هر نظریه بار معنایی خاصی دارد. در این کتاب در پایان هر فصل در کادری مجزا اصطلاحات مربوط به نظریه مورد بحث به همراه برابر انگلیسی آن‌ها آمده که برای اصطلاح‌شناسی هر نظریه ابزاری مفید است.

۹. نبود بعضی نظریه‌های مدرن: بعضی از نظریه‌های نوین از جمله بعضی نظریه‌های مربوط به امور جنسی، نظریه‌های پسااستعماری، و مارکسیسم در این کتاب دیده نمی‌شود. در این کتاب به باختین نیز پرداخته شده اما نه در یک فصل مستقل، در حالی که در غالب کتاب‌های نظریه و نقد ادبی فرنگی نظریه‌های این نظریه‌پرداز مهم - که اتفاقاً نظریه‌های او در جامعه ما کاربست فراوان دارد - یک فصل مجزا را تشکیل می‌دهد. محدودیت‌های تألیفات درسنامه‌ای و محدودیت در حجم چنین کتاب‌هایی کاملاً پذیرفتنی است، اگرچه

نظریه‌ها و رویکردهای معرفی شده در این کتاب و حجم آن، چنانکه در بخش‌های پیشین گفته شد، به همین صورت نیز از سرفصل‌های مصوب و حجم پیش‌بینی شده برای آن فراتر است. به‌جز این، در نبود نظریه‌های مربوط به امور جنسی احتمالاً اولویت‌های جامعه و موانع فرهنگی، و مسائل مربوط به ممیزی دخیل بوده است. البته، با وجود این، کتاب نظریه و نقد ادبی: درسنامه‌ای میان‌رشته‌ای مفصل‌ترین و کامل‌ترین اثر تألیفی در زمینه نظریه و نقد به زبان فارسی است، اگرچه می‌توان جلد سوم نیز برای این کتاب در نظر گرفت. چنانکه می‌بینیم، عمده کارکردهای آموزشی در کتاب مورد بررسی در کانون توجه بوده است. توجه به این کارکرد به‌اندازه‌ای بوده است که در همه فصول، پس از نقد یک متن نمونه، روند، مراحل مختلف و نحوه نقد آن نیز مرور شده که این امر بر وجه کارگاهی و آموزشی کار افزوده است.

۵. بحث و نتیجه‌گیری

در برنامه‌های درسی رشته زبان و ادبیات فارسی بر اساس سنتی دیرینه هنوز متن‌خوانی و شرح و تفسیر و تحلیل به شکلی سنتی غالب است. در این زمینه، نمونه‌های درخشان تألیفی وجود دارد (مثلاً شرح مثنوی شریف استاد بدیع الزمان فروزان‌فر). به هر روی، بهره‌مندی همزمان از سنت گذشته در حیطه‌های تصحیح و توضیح لغات و شرح متون امری فوق‌العاده ضروری است، زیرا هر پژوهش‌مدرنی درباره ادبیات غنی کلاسیک فارسی از این سنت بی‌نیاز نخواهد بود. در کنار این گونه خوانش‌ها، خوانش‌های موفق دیگری از متون ادب فارسی نیز وجود دارد که تلفیقی از رویکردهای سنتی و بومی و نظریه‌های مدرن است. نمونه‌هایی از این گونه خوانش را در پژوهش‌های محمدرضا شفیعی کدکنی (بیشتر تحت تأثیر فرمالیسم) و تقی پورنامداریان (بیشتر تحت تأثیر هرمنوتیک) می‌توان دید. اما در مورد خوانش‌های مدرن متون فارسی یعنی خوانش‌هایی نظریه‌محور، به‌جز استثنائاتی، وضعیت چندان مطلوب نیست. تحولات سال‌های اخیر نشان می‌دهد از یک سو خوانش‌های پیشامدرن با بحران مواجه شده است که نشانه‌های آن را در انبوهی عنوان‌های مدرن انبوهی از مقاله‌ها، پایان‌نامه‌ها، رساله‌ها و کتاب‌های دانشگاهی می‌توان دید. از

سوی دیگر، چنانکه در این جستار به صورتی فشرده بدان پرداخته شد، به دلایل گوناگون، نمونه‌های تحلیل و نقد متون در کشورمان به گونه‌ای مدرن و مطابق استانداردهای روز دانشگاهی جهان و هم‌زمان طبق نیازهای جامعه‌مان بسیار اندک است. به نظر می‌رسد همانند بسیاری از ساحت‌های اجتماعی و فرهنگی دیگر در کشورمان، در این زمینه نیز ساختاری فروریخته است اما ساختار جدید هنوز جایگزین آن نشده است.

در سطرهای آغازین پیشگفتار کتاب رویداد ادبیات چنین آمده است: «نظریه ادبی در دو دهه اخیر از مد افتاده است، به گونه‌ای که کتاب‌هایی از این دست رفته‌رفته کمتر دیده خواهند شد [...] در سال‌های دهه هفتاد و هشتاد پیش‌بینی اینکه بخش عمده‌ای از نشانه‌شناسی، پساساختارگرایی، مارکسیسم، روانکاوی و زمینه‌هایی مانند آن برای دانشجویان سی سال بعد گویی زبان‌هایی ناشناخته‌اند، بسیار سخت بود. این زمینه‌ها را چهارگانه‌ای از دل‌مشغولی‌ها، شامل پساساختارگرایی، مطالعات مربوط به قومیت، امور جنسی، و مطالعات فرهنگی به کناری زده‌اند» (ایگلتون، ۲۰۱۲، IX). نویسنده در ادامه همین بحث البته خاطر نشان می‌کند که هیچ یک از رویکردهای یادشده خالی از نظریه نیستند. در واقع، نگاهی به سیر تحولات مطالعات مربوط به مطالعات ادبی، چنانکه در مقدمه این مقاله بدان پرداخته شد، نشان می‌دهد که نظریه و نقد ادبی از فرمالیسم و نقد نو در دهه ۱۹۲۰ میلادی به مطالعات میان‌رشته‌ای و مناسبات برون‌متنی به ویژه از دهه ۱۹۸۰ تحول یافته است و رویکردهای میان‌رشته‌ای در تحلیل ادبیات و به طور کلی در تحلیل متون گوناگون در چند دهه اخیر در غرب در مرکز توجه قرار گرفته است. چنانکه در بخش تاریخچه نظریه و نقد ادبی بدان اشاره شد و چکیده وضعیت امروز آن را در اظهارات منتقد معروف، تری ایگلتون، می‌بینیم، امروزه، انبوهی از نظریه‌های ادبی به اصطلاح «خارج از مد» شده‌اند و رویکردهای روزآمد در خوانش متون در پیوند با دیگر رشته‌های مربوط به علوم انسانی در کلیتی میان‌رشته‌ای جایگزین آن شده است. استعاره «مد» در نقل قول ایگلتون همچنین ما را به سرعت تحولات در نقد و نظریه و از میان رفتن مرزها در شاخه‌های گوناگون علوم انسانی در قالب رویکردهای میان‌رشته‌ای متوجه می‌سازد. این درحالی است که طی چند دهه گذشته، با وجود کوشش‌های صورت‌گرفته، روند آشنایی با نظریه و نقد ادبی در کشورمان روندی معیوب و ناقص بوده است. کاربست رویکردهای

میان‌رشته‌ای در مطالعات ادبی، چنانکه دیدیم، نیز به نمونه‌هایی اندک محدود می‌شود. برای نمونه، توجه به یک اظهار نظر دربارهٔ مباحث مربوط به نظریه‌های روایت‌شناسی، برای آشنایی با وضعیت کاربست نظریه‌های مدرن در کشورمان روشن‌گر خواهد بود: «در ایران نیز که پیشینهٔ تحلیل ساختاری روایت نه قدمت چند هزار ساله دارد (عصر ارسطو) و نه حتی قدمت چند ده ساله (عصر پراپ) [...] بدین ترتیب، روایت‌شناسی در ایران دانشی نوپاست، بسیار نوپاتر از رواج آن در بسیاری از دیگر جوامع جهان. از این رو، انتظار پیدایی پژوهشگرانی بومی که در آیندهٔ نزدیک بتوانند با دستاوردهای خود بر پیکرهٔ نظری و یا حتی عملی این دانش بیفزایند فرسنگها از واقعیت به دور است. عمرها باید که تا ... پس بدین قیاس، ضرورت ترجمهٔ آثار زیربنایی در این زمینه بیش از پیش احساس می‌شود.» (رهنما، ۱۳۹۴، صص هفت و هشت).

نگاهی به توضیح دروس نظریه و نقد ادبی در دانشگاه‌های معتبر جهان و فهرست منابع درسی معرفی شده برای آن‌ها نشان‌دهندهٔ کمبود و ضعف منابع در این زمینه به زبان فارسی است. برای نمونه منابع مربوط به درس نظریه و نقد ادبی در دانشگاه کمبریج^۱ (۲۰۱۹) در ترم گذشتهٔ این دانشگاه، به طوری که در توضیحات این درس آمده، حدود ۳۰۰ منبع در چهار بخش کتاب‌های مقدماتی، متون اصلی، پیشنهادها و بیشتر، و منابع مرجع را شامل می‌شود. چنین ادبیات گسترده‌ای در زمینهٔ نظریه و نقد ادبی و مباحث مربوط به آن، به هیچ روی قابل مقایسه با وضعیت نقد ادبی در کشورمان، چنانکه در بررسی پیشینهٔ نظریه و نقد ادبی در کشورمان بدان پرداخته شد، نیست. افزون بر این، تحصیل در مقاطع تحصیلات تکمیلی در دانشگاه‌های شاخص عمدتاً از حالت تخصصی خارج شده و زیرمجموعهٔ مقوله‌های عمومی تری چون مطالعات فرهنگی قرار می‌گیرد. همچنین، برای نمونه، کاربست واژهٔ «مدرسه» به جای «دانشکده» برای نامیدن بخش‌های مطالعاتی دانشگاهی در دانشگاه‌های معتبر جهان نشان‌دهندهٔ برداشته شدن مرزهای تخصصی میان رشته‌های گوناگون و اهمیت و رواج رویکردهای میان‌رشته‌ای فضاهای دانشگاهی است.

۱. نگارنده به سایت دانشگاه کمبریج در ۹ آوریل ۲۰۱۹ به آدرس زیر مراجعه کرده است:

در نتیجه، می‌توان گفت جامعه ادبی و دانشگاهی کشورمان در حالی که هنوز به شکلی نظام‌مند با نظریه و نقد ادبی آشنا نشده است و نمونه‌های تحلیلی موفق اندکی در این زمینه به فارسی موجود است، با این رویکردهای خارج از نظریه‌های صرفاً ادبی روبه‌رو شده است. چنانکه در بخش توضیحات مربوط به محتوای کتاب آورده شد، این مسئله در کتاب نظریه و نقد ادبی: درسنامه‌ای میان‌رشته‌ای در علوم انسانی تا اندازه‌ای در کانون توجه بوده، به گونه‌ای که می‌توان گفت این کتاب ضمن پیوند با نظریه‌های ادبی و معرفی دقیق آن‌ها و به دست دادن نمونه‌های عملی بومی در این زمینه، از طریق عطف توجه به کاربست رویکردهای میان‌رشته‌ای در مطالعات ادبی و خوانش انواع متون، گسست از نظریه ادبی و ورود به حیطه مطالعات میان‌رشته‌ای را نیز اعلان می‌کند. در ترتیب یازده فصل کتاب، به‌رغم اینکه هیچ‌اصراری به دیدگاه کروئولوژیک نبوده، در شیوه فصل‌بندی آن این موضوع تا حدودی لحاظ شده است. کتاب با فرمالیسم که طلیعه نقد جدید به شمار می‌آید آغاز می‌شود و با روزآمدترین نظریه‌های رایج در جهان یعنی مطالعات فرهنگی و همچنین بحثی درباره نظریه دریافت و واکنش خواننده پایان می‌یابد.

چنانکه در بخش مروری بر وضعیت نقد ادبی در کشورمان گفته شد، غالب نمونه‌های اندک‌شمار نقد ادبی موفق همچنان تألیف پژوهشگرانی بوده است که افزون بر آشنایی با فرهنگ و ادبیات کشورمان و همچنین آشنایی با جامعه ایرانی، به‌طور مستقیم از طریق تحصیل در دانشگاه‌های معتبر خارجی یا به علت تسلط بر زبان (غالباً) انگلیسی با مفاهیم مربوط به نظریه و نقد آشنایی یافته‌اند یا خاستگاه آنان اساساً از رشته‌های دیگری بوده است. در واقع، برنامه درسی در رشته زبان و ادبیات فارسی در کشورمان به گونه‌ای نیست که خوانش متون ادب فارسی را به حیطه‌های مدرن وارد کند. بر این پایه، بازاندیشی اساسی در انتخاب متون ترجمه و ترجمه متون اصلی، به‌عنوان یکی از راه‌حل‌ها، از جهات گوناگون زمینه‌ساز توسعه کیفی آموزش نظریه و نقد و مطالعات میان‌رشته‌ای در ادبیات فارسی خواهد شد.

ایجاد ارتباط و پیوند میان گروه‌های تخصصی و جدا از یکدیگر در شورای برنامه‌ریزی آموزش عالی در وزارت عطف و مشخص کردن بعضی واحدهای درسی ضروری رشته‌های

دیگر و الزامی کردن آن‌ها برای دانشجویان زبان و ادبیات فارسی در دوره کارشناسی و همچنین، الزامی کردن گذراندن واحدهای درسی از رشته‌های دیگر علوم انسانی در مقاطع تحصیلات تکمیلی به تدریج زمینه را برای برداشتن مرزهای قدیمی میان «تخصص» ها و رشته‌های گوناگون علوم انسانی فراهم خواهد ساخت. بازاندیشی در برنامه‌ها و سرفصل‌های مصوب در مقاطع تحصیلات تکمیلی در رشته‌های علوم انسانی به منظور پیوند هرچه بیشتر آن‌ها با یکدیگر می‌تواند زمینه‌های آموزش دانشگاهی رویکردهای میان‌رشته‌ای در کشورمان را فراهم سازد. در این میان، کتاب نظریه و نقد ادبی: درسنامه‌ای میان‌رشته‌ای می‌تواند یکی از نمونه‌ها در حیطه مطالعات میان‌رشته‌ای در ادبیات فارسی در فضای دانشگاهی کشورمان در نظر گرفته شود.

منابع

آرین پور، یحیی (۱۳۷۲). از صبا تا نیمه: تاریخ ۱۵۰ سال ادب فارسی (جلد دوم، چاپ پنجم). تهران: انتشارار زوّار.
امن‌خانی، عیسی؛ و علی‌مددی، مونا (۱۳۹۱). درد یا درمان: آسیب‌شناسی کاربرد نظریه‌های ادبی در تحقیقات معاصر. فصلنامه پژوهش‌های ادبی، ۹(۳۶)، ۷۶-۵۱.

بهفر، مه‌ری (۱۳۸۹). ناسازگاری نظریه با نوع ادبی. فصلنامه نقد ادبی، ۳(۱۰)، ۲۱۱-۱۰۵. doi: 20.1001.1.20080360.1389.3.0.13.1

پارسی‌نژاد، ایرج (۱۳۸۰). روشنگران ایرانی و نقد ادبی. تهران: انتشارات سخن.

پاینده، حسین (۱۳۹۷). نظریه و نقد ادبی: درسنامه‌های میان‌رشته‌ای (جلد اول و دوم). تهران: سمت.

پرینس، جرالده؛ بارت، رولاند؛ و تودوروف، تزوتان (۱۳۹۴). درآمدی بر روایت‌شناسی (گردآوری و ترجمه: هوشنگ رهنما). تهران: انتشارات هرمس.

تلطف، کامران (۱۳۹۴). سیاست نوشتار: پژوهشی در شعر و داستان معاصر (مترجم: مه‌ری کمالی). تهران: نشر نامک.

دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران (۱۳۹۸/۱/۲۵). تاریخچه دانشکده. برگرفته از <https://literature.ut.ac.ir/history>

درزی، قاسم (۱۳۹۸). تاریخ انگاره میان‌رشته‌گی؛ گذار از نگاه آرمان‌گرایانه و مبتنی بر «تلفیق دانش» به رویکرد عمل‌گرایانه و مبتنی بر «حل مسئله». فصلنامه مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی، ۱۱(۴)، ۳۲-۱. doi: 10.22035/isih.2020.3626.3809

دهقانی، محمد (۱۳۸۰). پیشگامان نقد ادبی در ایران. تهران: انتشارات سخن.

سبحانی‌نژاد، مهدی؛ نورآبادی، سولماز (۱۳۹۶). پیش‌نیازها و سازوکار برنامه درسی میان‌رشته‌ای دانشگاهی برای تقویت آینده‌پژوهی در راستای تحقق معرفت جامع. فصلنامه مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی، ۹(۳)، ۴۱-۲۵. doi: 10.22631/isih.2017.1937.2480

طاهری، قدرت‌الله (۱۳۹۷). جستجوی امر ناموجود: مقدمه‌ای بر دلایل فقدان نظریه و نظام نقد ادبی در ایران. نظریه و نقد ادبی، ۱(۳)، ۹۳-۶۹. doi: 10.22124/naqd.2019.3266

عمارتی مقدم، داوود (۱۳۸۸). تصادف نظریه و متن. نقد ادبی، ۲(۸)، ۲۱۹-۲۱۵.

فتوحی رودمعجنی، محمود (۱۳۹۶). یادداشت سردبیر. نقد ادبی، ۳۹، ۱۲-۷.

قاسمی‌پور، قدرت (۱۳۹۶). آسیب‌شناسی و نارسایی‌های درسنامه‌های نقد ادبی. ادب پارسی معاصر، ۷(۱)، ۹۱-۶۷.

محمدی کلهسر، علیرضا (۱۳۹۷). نقد کاربرد نظریه ادبی در مقالات پژوهشی: با تأکید بر روایت‌شناسی ساختارگرا. نقد ادبی، ۴۲، ۱۷۲-۱۴۹.

نیک‌منش، مهدی (۱۳۸۹). نقد و بررسی گردهم‌آیی بازنگری در برنامه‌ریزی درسی زبان و ادبیات فارسی. کتاب ماه ادبیات، ۱۵۹، ۴۷-۵۴.

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری (۱۳۹۱/۴/۴). برنامه درسی دوره کارشناسی زبان و ادبیات فارسی، در سه زمینه مهارت‌های ادبی؛ فنون ادبی؛ متون ادبی (بازنگری). گروه زبان و ادبیات، کمیته تخصصی زبان و ادبیات فارسی، مصوب هشتادمین جلسه شورای برنامه‌ریزی آموزش عالی.

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری (۱۳۹۰/۹/۵). برنامه درسی دوره دکتری زبان و ادبیات فارسی، گرایش ادبیات عرفانی، گروه علوم انسانی، کمیته برنامه‌ریزی زبان و ادبیات فارسی، مصوب هفتصدونودمین جلسه شورای برنامه‌ریزی آموزش عالی. برگرفته از www.msrt.ir

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری (۱۳۹۴/۶/۷). برنامه درسی دوره کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی، گرایش نظریه و نقد ادبی، گروه علوم انسانی، کمیته تخصصی زبان و ادبیات فارسی، مصوب هشتصد و شصت و پنجمین جلسه شورای برنامه‌ریزی آموزش عالی. برگرفته از www.msrt.ir

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری (۱۳۹۴/۶/۷). برنامه درسی دوره کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی، گرایش ادبیات معاصر، گروه علوم انسانی، کمیته تخصصی زبان و ادبیات فارسی، مصوب هشتصد و شصت و پنجمین جلسه شورای برنامه‌ریزی آموزش عالی.

یاوری، حورا (۱۳۷۲). تأملی در نقد روانشناختی و رابطه روانکاوی و ادبیات در ایران. ایران‌نامه، ۴۵، ۱۵۸-۱۲۹.

Eagleton, T. (2012). *The event of literature*. Yale University Press.

Habib, M. A. R. (2005). *A history of literary criticism from Plato to the present*. Oxford: Blackwell.

Jacobs, J. A. & Fricke, S. (2009). Interdisciplinarity: A Critical Assessment, *Annual Review of Sociology*, 35, 43-65.

Moran, J. (2002). *Interdisciplinarity*. London: Routledge.

Spelt, E. J., Biemans, H. J., Tobi, H., Luning, P. A., & Mulder, M. (2009). Teaching and learning in interdisciplinary higher education: A systematic review. *Educational Psychology Review*, 21(4), 365.

Wilde, O. (2009). *Intentions*. Auckland: Floating Press.

Wolfreys, J. (2013). *Key concepts in literary theory*. Edinburgh University Press.

Woolf, V. (2000). *Modern fiction, in theory of the novel: A historical approach* (M. McKeon, Ed.). JHU Press.

